

N É Z Ő

BEKE GYÖRGY

Búcsú a szászoktól

1. Mindegyik kisebbségi népcsoport sajátos módon, egymástól eltérően kísérli meg nyelve, kultúrája, nemzeti léte megőrzését. Rendszerint egyazon nemzeti közösség egységesen viselkedik a főhatalommal szemben. A romániai németiség, a szászok és svábok, meg a bukovinai és besszarábiai németek magatartásában azonban végig egyféle ambivalencia, kettősség mutatkozott, ami egyes időszakokban egyértelműen a kisebbséggelnyomó főhatalom teljes kiszolgáltatásává vált. Ennek ellenére a bukaresti hatalom éppen úgy felmorzsolta, eltüntette a romániai németiséget, miként a törököket, bolgárokat, zsidókat, nem is említve a számbelileg jóval kisebb nemzetiségeket.

Ha valaki az utóbbi négy évtized romániai német sajtója alapján ítélkeznék, akkor esküt tehetne arra, hogy a szászok és a svábok igazi ellenségei, még a Ceaușescu-diktatúra idején is – a magyarok voltak. A bukaresti főhatalom előtti szolgálai hajbókolás, a magyarok elleni vádaskodás, a hasonló kisebbségi sorsot viselő magyarokkal való valóságos – groteszk módon: visszamenőleges hatályú – leszámolás jellemezte romániai német újságírók és „közéleti személyiségek” alapállását. Ezek kedvenc témája volt az 1918 előtti Magyarország „leleplezése”. Nikolaus Berwanger nevét kell megjegyezni ebből a csapatból, azt az 1935-ben Temesvárott született költőt, akinek aligha lehettek „személyes élményei” az „elnyomó” magyar főhatalomról, s aki a román „paradicsomból” az első kínáló alkalommal az addig szintén gyalázott Németországba szökött. Berwanger, a főszerkesztő és írószövetségi országos titkár néha olyan vehemenciával átkozta el az 1918 előtti magyar főhatalom asszimilációs kényszerét, hogy önkéntelenül felébredt a gyanú: Magyarország itt tulajdonképpen ürügy, az igazi címzett a román diktatúra.

Csak hogy ebben a mérgezett légkörben szó sem lehetett olyan magyar–német kisebbségi politikai szövetségről vagy alkalmi együttműködésről, akár helyi szinten, ami 1945 előtt éppen a Bánságot jellemezte. Jakabffy Elemér, államférfiúi tartású kisebbségi nemzetpolitikus, aki a bánsági Lugos városban kiadott *Magyar Kisebbség* című folyóiratában a kisebbségek egész Európára kiterjedő összefogását szorgalmazta, egy ízben, megválasztott képviselőként lemondott mandátumáról a német párt javára, az arányos kisebbségképviselet érvényesülése érdekében. Másként az aradi német jelölt nem jutott volna be a bukaresti parlamentbe.

Magyar–német hídverésnek számított a két háború közötti időben a kolozsvári *Erdélyi Helikon* és a brassói *Klingsor* folyóiratok közös irodalmi estje. Magyar és német írók, költők más alkalommal és más módon is megpróbálták egybekapcsolni a két kisebbség létküzdelmét, ha nem is nagy sikerrel. A *Klingsor* már első évfolyamaiban – 1924 és 1939 között jelent meg – olyan magyar írókat mutatott be, mint Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Bartalis János, Kacsó Sándor. Ezek az elfelejtett gesztusok is felszínre kerültek, amikor *Tolmács nélkül* című 1972-es kötetem számára a magyar–

román irodalmi kapcsolatokról beszélgettem magyar és román írókkal, és a magyarok közül többen is beszéltek a magyar-német kapcsolatépítés kísérleteiről. Azt hittem, hogy a romániai német olvasóknak tudniuk kell a két háború közötti magyar-német szellemi kapcsolatokról, készítettem hát egy ismertető jellegű cikket kötetem német vonatkozású anyagairól a bukaresti német napilap, a *Neuer Weg* számára. Soha nem jelent meg. A szerkesztő, régi ismerősöm, aki bántási németként magyarul is jól tudott, de érzékelhetően románul gondolkodott és érzett, érzékeltette kudarcom okát: „Még csak az hiányzik, hogy a román elvtársak megtudják, mi a magyarokkal akarjuk össze-szúrni a levelet!”

Magyarok és németek Romániában akkor már csak a felülről elrendelt közös gyűléseken találkozhattak, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának és a hasonló német tanácsnak az együttes szolgátságában. Ilyenkor megjelent és személyesen osztogatta parancsait Ceaușescu. A magyar és német „felszólalásokat” pedig mindkét népcsoport „képviselői” számára előre megírták – román aktivisták. Különben is annyira egy kerékre járt a „hivatalos” magyarok és németek „gondolkodása”, hogy ha szabad, akkor sem tudtak volna egymásnak érdemben valamit is mondani saját sorsukról és a kisebbségiek összefogásáról.

Egy kimondott „kisebbségi” tárgyú német könyv példa lehet arra, hogy német szerzők mennyire kerülték az erdélyi magyarokkal való kapcsolatok múltját és jelenét. Eduard Eisenburger, az 1928-ban született újságíró-politikus, a hetvenes évek elején a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke, a brassói *Karpaten Rundschau* főszerkesztője 1974-ben könyvet adott ki *Wegzeichen der Heimat* (A haza útjának mérföldkövei) címmel, azzal a kimondott szándékkal, hogy a romániai román-német-magyar együttélés keretében bemutassa a németiség akkori jelenét. Sok mindenről szó esik a könyvben, írtam volt róla *A Hétben*, mivel egyik-másik németeknek szánt román „engedmény”, középiskolák elnevezése német nagyokról, szoborállítások német elődöknek Segesvárott, Medgyesen, alkalmat kínált arra, hogy érzékeltessem: lám csak, mi minden szabad a németeknek, ami nekünk szigorúan tilos...

Nem voltam annyira naiv, hogy ne tudtam volna, kiknek szólnak, és miért engedélyeztettek ezek a szobrok, de a kisebbségi létküzdelemben az ilyen „kivételeket” is fel lehetett használni mintegy torz tükröt, saját magyar elnyomottságunk, jóval nagyobb jogfosztottságunk tudatosítására. Eduard Eisenburger nem volt a kelletnél elfogultabb magyarellenességében, hangoztatott célja, a „testvéri együttélés” biztosítása kimerült abban, hogy vázlatos történelmi áttekintés után – elképzelhetjük ennek „tényanyagait” – közölte az egyes erdélyi megyékben élő magyarok lélekszámát, külön bekezdésben foglalkozva a magyarság kompakt csoportjával, a székelységgel, valamint – az ő fogalmazása szerint – „a székelység egyik ágát képező” moldvai és barcasági csángókkal. Ennek a sommás lustrának is örvendenünk kellett. Hiszen magyar újságokban akkor nem nagyon lehetett leírni még a „csángó” szót sem, nemhogy az éle-tükről szóljunk.

2. Ez az óvatos „tartózkodás” megtagadása volt az erdélyi szászok és még inkább a bántási svábok érzéseinek a magyarok iránt. Nem mindig volt ez az érzés szívbeli bárátság, de a szigorú realizmus a történelem válságos pillanataiban nem egyszer állította egymás mellé Erdélyben a magyarokat és németeket. A szász vezető réteg 1848-ban határozottan Kossuth-ellenes volt, mivel előjogait látta veszélyeztetve, és inkább hallgatott Bécs uszítására, mint a történelmi együttélés és tolerancia hagyományaira. Később majd a román propaganda aknáztta ki igazán a magyarok és a németek ellentéteit.

Stephan Ludwig Roth hivatalosan felkarolt kultusza Romániában nem a szász szabadságeszmények és történelmi hagyományok megbecsülése volt, hanem alkalom a magyarellenességre.

Valójában igen sok baráti mozzanata volt a magyar–német kapcsolatoknak ellenséges időkben is. Koós Ferenc közhírnök Bem katonájaként vonult be Nagyszeben városába. Az 1890-ben megjelent *Életem és emlékeim* című emlékiratában feljegyezte, hogy egy szász szappangyáros orvul lelőtt egy magyar katonát, majd elmenekült a városból. Megírta Koós azt is, hogy az otthon maradt szebeni polgárok egyáltalán nem viselkedtek ellenségesen Bem katonáival.

„Szebenben a tisztek fényes bált adtak, amelybe a legelőkelőbb szász leányok is elmentek, s pompásan mulattak a magyar tisztekkel, kiket Puchner rablócsapat-vezéreknek neveztetett a szebeni szász lapokban.”

Megtapasztalta Koós közvitéz a bánsági svábok, egyszerű gazdák rokonszenvét: „Meg kell említenem, hogy a derék svábok minket mindenütt kiváló szívességgel fogadtak, s a szó teljes értelmében megvendégelték: lovainkat is ők tisztították meg, s szépen felnyergelve vezették elő, hogy felüljünk.”

Bánság német telepeseinek magyarbarátsága nemcsak az együttélés hagyományai-ból táplálkozott, hanem – groteszk módon – a bécsi udvar ravasz politikájának a csődje is volt egyben. A császári kamarilla 1848 végén azért hozta létre a déli végeken – ahol a 18. századtól nagyon sok német élt – az úgynevezett Vojvodina tartományt, hogy „megnyerje a magyarok ellen a délszlávok fegyveres segítségét.” A bácskai világból jött Herczeg Ferenc, a korszak divatos írója jelentette ki ezt 1918. március 12-én a budapesti parlamentben. A bánsági németeket ugyanis sértette az, hogy kultúrában és civilizációban alacsonyabb szinten álló népet emeltek föléjük a Vajdaságban.

Erre a jelenségre 1923-ban egy Martin Metzger nevű publicista tért vissza, a *Magyar Kisebbség* hasábjain. A Romániához csatolt németek akkor már túl voltak az első drámai csalódásukon a román főhatalomban. Az erdélyi szászok úgy vélték, nem azért csatlakoztak 1919 január elején Medgyesén a Román Királysághoz, hogy az új főhatalom nyomban megkezdje ősi jogaik fokozatos megnyirbálását. A bukovinai németek nem azért fogadta el a tartomány megszállását a román csapatoktól, hogy nyomban létküzdőlegre kényszerüljön legelőkelőbb nemzeti jogaiért. A besszarábiai német telepese-k az orosz uralom után nagyobb megértést és támogatást vártak volna el a Dnyeszter és a Prut között berendezkedő Román Királyságtól, mint amennyit kaptak. Mind a négy akkori romániai nagy német népcsoport, az erdélyi szászok, a bánsági svábok, a bukovinai és besszarábiai németek hangulatát – ha nem is egyazon arányokban – a becsapottság és az állandósult létbizonytalanság jellemezte.

Nem egyazon arányokban, mondom, mert az erdélyi szászok csatlakozásuk fejé-ben legalább ígéretet kaptak Bukaresttől különleges nemzetiségi jogokra, de mikor ennek jegyében, mindjárt 1919 őszén, „védőszárnyak” alá szerették volna venni a buko-vinai, besszarábiai és bukaresti németeket, s önkormányzatot követeltek számukra, erőlyes visszautasításra találtak. A román sajtó egyszerűen heves rágalmozásba fogott, hogy a romániai szászok „Romániát svájci mintájú föderatív állammá akarják átalakí-tani”. Alig négy év alatt odáig fajult a jogtiprás a bukovinai németek körében, hogy Kohlruss Alfréd így írt a *Deutsche Tagespost*-ban: „...Szóltalanul és tehetetlenül kell néz-nünk, mint csúszik ki a lábunk alól nemzeti létünk alappillére: az iskola.”

3. Európa két világháború közötti etnikai térképén a romániai német népcsoport a maga 835 ezres lélekszámával a harmadik legnagyobb német kisebbség volt, a három

és egynegyed milliós csehszlovákiai és a kétmilliós lengyelországi németiség után. Új életformára kényszerült a német kisebbség mindenütt Kelet-Közép-Európában. Közülük csak az erdélyi szászoknak és a bánági sváb népességnek volt „kisebbségi gyakorlat”. A szászok Erdélyben – a történelmi Magyarország keretei között – megkülönböztető nemzeti jogokat élveztek. Mikor 1918 után az erdélyi magyarság utat-módot keresett nemzeti megmaradásához, Albrecht Ferenc dr. (*Magyar Kisebbség*, 1922. december 15.) „a szász nemzetnek a történelmi Erdélyben élvezett nemzeti jogait és nemzeti autonómiáját” vázolta fel, mivel ilyen autonómiában látta volna biztosítva a román főhatalom alatt a magyar továbbélést Erdélyben.

Ehhez a hajdani erdélyi szász autonómiához fordult vissza dr. Thomas Nögler, a Romániai Német Demokratikus Fórum elnöke 1991. pünkösdjén, a németországi Dinkelsbühl városában mondott beszédében. „1224-ben II. András, Magyarország királya, az erdélyi szászokkal megbeszélte német alattvalóinak helyzetét. Az *Aranybullában* (az arany szabadságlevélben) a király megerősítette a szászok német szokásjogát. Bizonyos kötelezettségek ellenében a király aláírta azt, ami a mai nyelvhasználat szerint az erdélyi szászok népszuverenitását (Volkssouveranität) jelentette. Hét és fél évszázadon át az erdélyi szászok nemcsak egy szabad német törzset alkottak, de mint a három erdélyi rend egyike, az államhatalom részei, s ez azt jelentette, hogy minden áldozathozatalra készek voltak... A magyarok tőlünk egyetlen hold földet s egyetlen aranytallért sem tulajdonítottak el.”

Fájdalmas tényként említettem, hogy a 48-as szabadságharcban a magyarok és a szászok szembekerültek egymással Erdély földjén, de az 1867-es kiegyezés után az erdélyi szász népcsoport „mindig a kormányt támogatta, és így sikerült is átmentenie középkori kiváltságainak egy részét”. Ez a megállapítás már nem a mai német vezetőtől származik, hanem Mikó Imre írótól, erdélyi magyar kisebbségi nemzetpolitikustól, aki 1941-ben megjelent *Huszonkét év* című munkájában mindeddig a legalaposabban és a legtárgyilagosabban dolgozta fel a két háború közötti kisebbségi küzdelmeket Erdélyben.

Az erdélyi szászok vezetői 1918 végén, az elvesztett első világháború után, történelmi kényszerpályára kerülve nyilván úgy képzelték, hogy a magyarnál jóval fiatalabb és tapasztalatlanabb román főhatalommal szemben könnyűszerrel érvényesíteni tudják nemzeti jogait. A jogos nemzeti önérték és a kényszerű helyzetértékelés magyarázza csatlakozásukat a román államhoz. 1918 végén az erdélyi románság képviselői nagygyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra. Wilson amerikai elnök elképzelése a nemzeti önrendelkezésről nagy visszhangot váltott ki Kelet-Közép-Európában, elsősorban a felbomló Monarchia népei között. A december elsejei román nagygyűlést a magyar kormány is elősegítette, a MÁV különvonatai szállították a küldötteket Gyulafehérvárra, ahol kimondották Erdély és Kelet-Magyarország „csatlakozását” a Román Királysághoz. Noha a békekötésnél sem ennek, sem más népgyűlésnek a „határozatait” egyáltalán nem vették figyelembe, hanem a győztes nagyhatalmak saját önző érdekeik szerint, vak gyűlölettel és minden megfontoltság nélkül szabdalták szét az országokat, a népakarat kinyilvánításának szándéka tette sarkallta az erdélyi magyarokat is. December 22-én a gyulafehérvárihoz hasonló nagygyűlést tartottak Kolozsvárott, és ezen a demokratikus Magyarország kereteiben való megmaradás mellett döntöttek. A szász népszervezet kibővített központi választmánya 1919. január 8-án Medgyesen mondta ki egyesülési szándékát a Román Királysággal. Míg a gyulafehérvári román gyűlés erdélyi magyar katonai jelenlét mellett folyt le, a kolozsvári magyar gyűlés hasonlóképpen, a medgyesi

szász tanácskozás fölött már román katonai zászlók lengtek. Jóval később, 1919. augusztus 14-én „csatlakoztak” Romániához a bánági svábok, illetve az ő nevükben a választmányuk vezetősége, szintén román fegyverek árnyékában, de szívükben azzal a reménnyel, hogy a gyulafehérvári ígérek szerint „egy szabad nép életét fogják élhetni”.

Erdélyi és bánági német vezetők kényszerűségükben „elfelejtették” a nagy erdélyi szász evangélikus püspök, Friedrich Teutsch (1852–1933) intelmét, amelyet az első világháború idején fogalmazott meg, hogy „ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk, s elvesz népünk és egyházunk; ha országunkat [Erdélyt] elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek”.

Gyenge szótöbbséggel hozta meg a megyesi szász gyűlés a maga határozatát. „Már a következő hónapban a szászok legnagyobb társadalmi egyesülete emlékiratban tiltakozik Erdély elszakítása ellen, amit a szász nép egységét és a civilizációt fenyegető veszélynek mond. Az emlékirat nem ismeri el jogosultnak a nagyválasztmányt ilyen fontos határozat hozatalára, amire csak a *Sachsentsag* lenne illetékes, amennyiben a népszavazás az adott körülmények között lehetetlen volna. Hitet tesz amellett, hogy a szász nép túlnyomó nagy többsége nem azonosítja magát a megyesi határozattal, mert azt a fegyverek erőszakolták ki, Erdély pedig földrajzilag, gazdaságilag, történelmileg Magyarországhoz tartozik, s a nemzetiségi kérdéseket itt csak önkormányzattal lehet megoldani.” (Mikó Imre)

4. Hatalmas történelmi „kanyarodó” és a beteljesedett nemzeti pusztulás után tért vissza a maradék erdélyi szászok tudata Teutsch püspök igazságához. Nágler dr. említett előadásában így érzékeltette az erdélyi németek életérzését a román főhatalom alatt elkezdődött módszeres kifosztásuk és elnyomásuk első éveiben:

„A szász parasztok, hivatalnokok, kézművesek és mások hevesen bíralták a megyesi szász népgyűlés képviselőit, akik önkéntesen csatlakoztak Romániához.”

Ez a kettősség, belső ellentmondás, amely a megyesi szász gyűlés megítélését jellemezte, végigvonul a szászok politizálásán a két világháború között. A romániai német politikusok egy része hajlott az együttműködésre a magyarokkal és más kisebbségekkel, más részük, a többségük azonban egyértelműen a román kormányzat oldalára és szolgálatába állott, noha ezzel nem egyszer nagy kárt okozott saját népének is. Magyar részről Trianontól kezdve megvolt a hajlandóság az összefogásra a lélekszámban második legnagyobb romániai kisebbséggel, a németekkel és más nemzetiségekkel. Albrecht Ferenc már 1922-ben felvetette a magyar–német politikai szövetség gondolatát Romániában. „Ma újabb és súlyosabb küzdelmek között élnek Erdély népei, mint bármikor a történelem folyamán. Egymás mellé kerültek kisebbségi nemzeti jogaikért küzdve Erdély magyarjai és szászai, s ebben a vállvetett küzdelemben más célkitűzésük nem lehet, minthogy olyan megoldási módokat találjanak a maguk vitális igényei igazságos megoldására, mint amilyenekről már századokkal ezelőtt a történeti Erdély gondoskodott.” (*Magyar Kisebbség*, 1922. december 15.)

Történetek kísérletek erre a szövetkezésre, például az 1927. évi nyári képviselői és szenátusi választásokon. Noha a választási kartell bizonyos mértékig megosztotta a magyarság táborát és túlságos engedményt jelentett a németek javára – akik fele annyian voltak lélekszám szerint, de hét parlamenti helyet szerezhettek, míg a magyarok csak nyolcat – a kisebbségi blokk az ország harmadik legnagyobb pártcsoporthaként jelentkezett a bukaresti parlamentben.

Egyébként az 1927-es választások ismételtén megmutatták a romániai politikai élet balkáni züllöttségét: választási csalásokkal a hatalom elérte, hogy a majdnem szín-

magyar Udvarhely megyéből egyetlen magyar jelölt sem jutott be a Házba. A döntően román többségű Alsó-Fehér megyében több szavazatot számoltak össze a kisebbségi blokk listáján, mint Udvarhelyen.

Szász körökben mindig erősebb volt a kisebbségi összefogásnál a román főhatalmat kiszolgáló különutasság. Martin Metzger már a Trianon utáni harmadik esztendőben, 1923-ban megjegyezte – mentegetőzősége –, hogy a német „szeret a kormányzó hatalom mellett állni”. (*Magyar Kisebbség*, 1923. április 1.) Később, a harmincas években már érveket sem kerestek a kisebbségi egységfront felrúgására. Rudolf Brandsch nyíltan meghirdette a magyarellenesség német politikáját Romániában. Jutalmát a történész Nicolae Iorga kormányától nyerte el: kisebbségi alminiszternek nevezték ki. Mikó Imre szerint ez a kinevezés egyenesen kihívás volt a magyarokkal szemben. Brandsch a németek körében sem örvendett túl nagy népszerűségnek, alminisztersége idején olyan gátlástalanul kiszolgált – a németek kárára is – a román főhatalom elnyomó, kirekesztő, kisebbséggellenes politikáját, hogy a Német Népközösség végül is kizárta tagjai közül. Iorga jól tudta, hogy kit választott a kisebbségi alminisztérium élére. Mikor a parlamentben kifogásolták az alminiszter személyét, a miniszterelnök kijelentette, hogy nem enged beleszólást emberei megválogatásába, „különben is meggyőződött arról, hogy Brandsch jó román”.

Iorgának kiváló szeme volt: Brandsch valóban „jó románnak” bizonyult a harmincas évek romániai politikai életében. Iorga és társai, a román nacionalizmus korifeusai helyett, Brandsch kisebbségiként mondta el a magyarokról az ismétlődő vádak. Mert mennyire más az, ha egy kisebbségi osztályozza a másik kisebbséget olyképpen, ahogyan Brandsch tette 1930 végén a *Bukarester Tagblatt* hasábjain, *Veszedelemes barátok* címmel. Úgy találta, hogy háromféle kisebbségi közösség él Romániában. Belső szerveztség híján lévők, vagyis immár töredékké vált nemzetiségek, akik a kisebbségi jogok gyakorlását illetően nem is jöhetnek tekintetbe. Semmiféle közösségi jogot nem kell adni a törököknek, bolgároknak, szerbeknek, lipovánoknak, ukránoknak, ruszinoknak. Második csoportba tartoznak, szerinte, a németek, akik konszolidált jogállamban akarják szabadon fejleszteni nemzeti életüket. Ők nyilván a román főhatalom hívei. Harmadik csoportba sorolta a magyarokat, akik „elsősorban külpolitikailag orientáltak”, vagyis a trianoni határok fölött, a nemzet történelmi és lelki, s ha mód nyílnék rá, politikai egységét vallják és ápolják. Tehát a romániai németek számára a taktikai kérdés az, hogy a kisebbségi jogok kivívása érdekében együttműködésre kell-e törekedniük a magyar kisebbséggel, vagy a magyarok éppenséggel „veszedelmes barátokként” kezelendők? Jakabffy Elemér, a maga régi és őszinte német kapcsolatai révén is, élesen válaszolt Brandschnak (*Magyar Kisebbség*, 1931. január 1.), de az alminiszter cikke elérte hatását, feljelentette az erdélyi magyarságot a románság és a világ közvéleménye előtt. A román főhatalomnak pedig nem kellett túlságosan aggódnia a kisebbségek összefogásától.

Brandschot előbb az 1932-ben uralomra került Maniu-kormány ejtette – takarékoság címén megszüntette a kisebbségi alminisztériumot –, majd a német közösség mint a német egység aláaknázóját, kirekesztette a politikai életből.

Szelleme azonban, a magyarok ellen forduló és a román főhatalmat kiszolgáló német politikai irányzat tovább élt és hatott Romániában egészen a második világháborúig. Az egymást váltó román kormányok azonban – ebben nem különböztek – csupán eszközként használták fel a Brandsch-féle kisebbségi politikusokat, és miközben igénybe vették őket a magyarok ellen, tovább folytatták a német iskolák, intézmények sorvasztását, a németiség gazdasági visszaszorítását.

5. Majd 1944. augusztus 23-a, a román fegyverek megfordítása után mutatkozott meg, hogy a román főhatalom kisebbségi politikájában a németek egyáltalán nem voltak kivételezettek. Sőt, roppant dühvel támadt fel a román nacionalista hangulat a szászok és svábok ellen, mintha meg akarnák bosszulni azt, hogy a második világháború idején, a romániai német katonai jelenlét mellett, szüneteltetniük kellett a németek háttérbe szorítását, módszeres elűzését Erdélyből és a Bánságból. Most már nemzetközileg „igazolt” ürügyük akadt a németiség egészének kitelepítésére: azzal érvelhettek, hogy a szabadságszerető népek sorában a fasizmus maradványai ellen lépnek fel, és történelmi igazságot tesznek. Bukarestnek ezt a szándékát kertelés nélkül kimondta Ionel Pop, a Maniu-párt politikusa, akit az I. Mihály király bizalmasa, Sănătescu tábornok által alakított kormány 1944. október elején Észak-Erdély kormánybiztosává nevezett ki. Elindulása előtt Bukarestben sajtónyilatkozatot tett. Kijelentette, hogy „a szászoknak nem sok keresnivalójuk maradt Erdélyben.” A magyaroknak is teljességgel be kell illeszkedniük – vagyis asszimilálódniuk kell –, mert „ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, a kitelepítésükre.” (*Népi Egység*, 1944. október 26.)

Bukarest tévedett abban, hogy a győztes nagyhatalmak, amelyek engedélyezték, illetve egyenesen elrendelték a németek kitelepítését Lengyelországból – az újonnan „szerzett”, valójában ősi német területekről – Csehszlovákiából és Magyarországról, azok Romániának is engedélyezik ugyanezt. Sztálin más sorsot szánt a romániai németeknek. Az egész felnőtt lakosságot, férfiakat és nőket, mintegy 300 ezer embert, román csendőri és rendőri segédlettel Oroszországba deportáltak, kényszermunkára. Hivatalosan: a Románia által okozott háborús károok pótlására. Éjszaka ütötték a szászokon, felverték őket álmukból. A rémület lett úrrá Szébenben, Brassóban, de a szomszédos Székelyföldön is. Ha csak kicsit is szászos neve volt valakinek, már vitték. Jellemző a hangulatra Kőműves Géza riportja a *Népi Egység* 1945. április 20-i számában. *Udvarhelyi suttogások* címmel a háborús emberveszteségek összeírása végett elrendelt népszámlálás kapcsán jegyezte fel egy székely asszony kétségbeesését:

„Hát tényleg nem azért írják be a lányomat, hogy elvigyék Oroszországba?”

A román buzgóság újabbakkal toldotta meg a szovjet parancsra végrehajtott jogtiprásokat. Minden szász és sváb gazdának elvették a földjét, az utolsó barázdáig, állatait, házát, egész gazdasági felszerelését. Szülőföldem szomszédos a Barcasággal, ahol a szászok hét-nyolc évszázadon át mindig kiváló gazdák voltak, a földművelés mintáemberei. Telkeikre 1945-ben románok költöztek be; Ókirályságból és Fogaras környékéről minden szaktudás és civilizáció híján lévő románokat és román cigányokat hoztak, akik felpredálták a szász gazdák házát, gabonását, tüzet raktak a szobák közepén. A tulajdonos legfeljebb saját istállójának a padlásán húzhatta meg magát, ha ugyan nem üzték ki a portájáról. Elkövetkezett az is, a kiűzetések ideje. Előbb a bánsági falvak német és szerb, meg részint magyar gazdáit gyűjtötték össze és deportálták az Al-Duna közelébe, a Baragán pusztaságára. Teherautókkal szállították oda őket, lerakták a sivár mező közepén: építetek kunyhót magatoknak, és éljettek, ahogy tudtok, vagy itt pusztuljatok el mind egy szál! Majd a városok „tehermentesítése” során német családok ezreit telepítették ki Brassóból, Nagyszebenből, Temesvárról, Segesvárról, Medgyesről.

6. Milyen volt akkor a németek közhangulata? Franz Hodjak erdélyi német költő elemistaként élte át a nagy „megtorlás” idejét. Most az erdélyi német irodalom legnagyobb költője, akit Németországban is számon tartanak. Hat verseskötete jelent

meg, de prózaíróként és műfordítóként is jól ismert. Még a Ceaușescu-diktatúra idején beszélgettem el vele, de az interjú csak hét évvel később, Budapesten jelenhetett meg. Hodjak így idézte fel nagyszombeni gyermekkorát:

„Emlékszem, hogy kicsi elemista koromban szünetben félttem kimenni a klozetra, mivel az udvaron mindegyre megverték a magamfajta német gyermekeket. A román tanítók szeme láttára, büntetlenül kopolhattak minket, hiszen egyszerűen »fasiszták« voltunk számukra. Ez bizony így történt. Akkoriban gyakrabban ordították rám, hogy »te fasiszta«, mint ahányszor a nevemen szólítottak. Vagy emlékszem arra, hogy a szüleim – mint a szászok közül sokan mások – bujkáltak, hogy ne vigyék el őket kényszerszolgálatra. Nagyanyám minden este arra kényszerített, hogy imádkozzak, ne-hogy a szüleimet megtalálják. Egyszerűen nem értettem semmit. Még zavartabb lettem, amikor nagyanyám szigorúan megtiltotta, hogy bizonyos emberekkel beszélgessek, különösen olyanokkal, akik cukorkát vagy csokoládét kínáltak nekem, majd a szüleim felől érdeklődtek. Az efféle élményeket mindenképpen nehéz elfelejteni.” (Magyar Napló, 1990. május 10.)

Iszonyúvá válhat a gyűlölet láncolata! Kisebbségi magyar lapok álltak be a németellenes bosszú szítói közé, a többségi nacionalisták mellé Erdélyben. Még akkor is, ha a brassói magyarságnak a történelem során nem egyszer kellett méltatlan bántásokat, mellőzéseket elszenvednie a szász városvezetőségtől, ez sem indokolhatta a magyarság körében menedéket kereső szász utódok kitaszítását. A *Népi Egység* 1945. január 17-i számának vezércikke: *Ez nem megy, barátaim!* A szerző ajtót mutatott azoknak a brassói szászoknak, illetve szászos nevű magyaroknak, akik megpróbáltak beiratkozni a Magyar Népi Szövetségbe, hogy ne vigyék el őket kényszerszolgálatra a Szovjetunióba. Egy nappal előbb ugyanez a lap az erdélyi szászok kényszerszolgálatra hurcolását „a németiség egyetemes felelősségével” indokolta. Kisebbségi magyar lapban visszataszító gyávaság volt ez!

Olyan szigorú a kirekesztés Romániában, hogy a cenzúra még történelmi összefüggésekben sem engedi meg a szászok jó értelemben vett emlegetését. A magyar 48 centenáriumának közeledtével a *Népi Egység* megidézte Bem tábornok 1849 márciusi bevonulását Brassóba és nevezetes kiáltványát Brassó népeire: „Magyarok, románok, szászok, nyújtsatok egymásnak testvérileg kezét, távoztassatok magatokból minden gyűlölséget, és boldogok lesztek!” A lap 1948. február 23-i számában Polgár István felrója a történetírásnak, hogy igyekezett elfeledtetni a kiáltványt. De a cikk címéből a cenzúra kihúzta – a szászokat.

7. Ez a népi lélekhasadás szakította el a németiséget attól az erdélyi földtől, amelyen hétszáz éven át hazát épített magának. Noha a román főhatalom később szemforgató álnoksággal könnyítő rendelkezéseket hozott a szászok számára – elsősorban külpolitikai megfontolásból, a nyugatnémet állam növekvő nemzetközi súlyának hatása alatt – a német kivándorlás elkezdődött Romániából, és megállíthatatlannak bizonyult.

Ionel Pop román királyi kormánybiztos 1944-es terve a szászok kitelepítéséről évtizedekkel később, de teljesebben, és főként békésen, vagyis „elegánsabban” valósult meg. Bukarest politikája „humánus” színben tűnt fel a világban, azt nem nagyon emlegették, hogy Németország „fejpenzt” fizet a kivándorló németekért, egyben pedig megszerzi a szászok, svábok valamilyen megőrződött vagyoniállását is. Iskolapéldája lehet a békés etnikai tisztogatásnak!

A romániai németek ugyan mondogatták, szigorúan egymás között, hogy Románia kétszer adta el őket: 1945 elején az oroszoknak – a szászok és svábok kényszer-

munkájának ellenértéke beleszámított a román háborús kártérítésbe –, majd később Németországnak. Hangosan senki nem merete hangoztatni ezt, mivel a romániai maradék némettség is, Németország is egyképpen attól tartott, hogy megtorlásul a románok megtiltják a további kivándorlást. Ez most már a legnagyobb csapás lett volna a lélekben teljesen meghasonlott szászok és svábok számára.

Hány német maradt Romániában az 1924-ben megszámlált 835 ezerből? Brassóban, Kelet „kapujában”, ahonnan a szász kereskedők – gyakran barcasági csángó magyar fuvarosok szekereivel – bejárták a Balkánt, eljutottak Kis-Ázsiáig; ahol az Európa kincsének tartott Fekete-templomot felépítették; ahol valamikor a polgárságot, az építészetet, a kereskedelmet jelentették – most 7750 németet tartanak számon! Kevesebbet, mint egy gyergyói falu székely-magyar lakossága. (Beszélgetés Dieter Drottelleffel, a Német Demokrata Fórum Brassó megyei elnökével, *Erdélyi Napló*, 1993. június 3.) Nagyszebenben, ahol századokon át az autonómiát a Szász Univerzitás testesítette meg, a városban és a megyében ma összesen 17 122 német él! 1977-ben – már akkor is végzetesen lecsökkent – számuk 76 ezer. (*Romániai Magyar Szó*, 1994. január 25.)

8. Temetési hangulat fogja el azt, aki a szászok nyomait keresi a mai Erdélyben. Ujj János aradi kollégám úti elmélkedését adta közre az *Erdélyi Napló* 1994. január 12-i számában. Címe: *Erdélyi képeskönyv helyett*. A hiányokat veszi számba. Lélekszorító a szászok romlásának érzékeltetése:

„Az én képeskönyvemben mindenképpen szerepelne a középkori szász városok, Szászváros, Medgyes, Segesvár magja. Aprópó, Segesvár. A világ száz országának kormánya közül 98 biztosan kieszközölte volna, hogy Segesvár óvárosát a világörökség részének nyilvánítsák. Nálunk annak is örülni kell, hogy valakinek még nem jutott eszébe szállodát építeni a régi piactér közepére, vagy egy betonkolosszust a fellegrvári templom mellé.

Szászok. Lassan elfelejtődik, hogy ezen a vidéken nyolcszáz éven keresztül lakott egy nép. Messze földön a legjobb földművesek, kézművesek. Pontosságuk, hozzáértésük közmondásos volt. Házaikat »telepesek« foglalták el. Mivel nem az övék, a szó szoros értelmében »lelakják«. Jó, ha egyik-másik új lakó voronyeci késsel átmeszeli a homlokzatot. (Vagyis: moldvai román házzá alakítja.) Többségük semmit sem javít, nem tart karban, mert hátha visszajönnek a tulajdonosok. Ezért enyészetszagúak a régi szász települések.

Meggyőződéssel állítom: a romániai szászok és svábok elűzése, kiárusítása népellenes bűntett volt. S nem lehet az egészet egyetlen ember, Ceaușescu nyakába varrni, amint teszik azt a hatalom mai birtokosai. Tudjuk, voltak a rendőrségen és a szekuritátén olyan tiszték, akik milliósok lettek azáltal, hogy »segítettek« a kitelepülni szándékozók, zsarolták őket a Nyugatra szóló útlevéllel. Az exodus a diktátor kivégzése után is folytatódott, még fel is gyorsult. Az új román vezetés meg sem próbálta szülőföldjükhöz kötni a kitelepülni szándékozókat, az arra jogosultak a mai napig sem kapták vissza ingatlanaikat, műhelyeiket, földjeiket. Akkor miért maradnának, vagy ugyan miért térnének vissza? Hogy újból egzisztenciát teremtsenek maguknak, s aztán valaki ismét elvegye tőlük?»

9. Magam a Bánságból őrzök hasonlóan drámai élményt a sváb élet végzetes eltűnéséről.

Lenauheim, a hajdani Csatád nagy szülőtte, az osztrák-német klasszikus költő révén vált a bánsági németek jelképévé. Különben alig kétezer lelkes, ezen a tájon nem

számít a jelentős települések közé. Gazdagságát német lakói jelentették, svábok voltak mind a kétezren, a szorgalom és tudás példaképei, akik dúsan termővé tették a török időkben elmocsarasodott bántági földeket.

Erődszerű épület, a királyi kamara céljára építették. Itt lakott az elszegényedett, kamarai tisztviselővé lett sziléziai porosz nemesúr. A törökök kiűzésétől 1848-ig a kamara volt Csatád földesura. Ebben az épületben született, 1802-ben Nikolaus Franz Niemschbach Edler von Strehlenau – ez a teljes neve –, a lázadó szellemű költő, akit éppen úgy Metternich kancellár vesz majd üldözőbe, mint a magyar hazafiakat.

Még 1876-ban helyezték el emléktáblát a kamarai épület falára. Huszonhat évvel Lenau halála után. Nem hivatalos ünnepség volt az akkori, egy helybeli kereszmester, Mathias Gehl ajándékozta a táblát, tanúságaként annak, hogy a csatádiak szívében mindig élt a költő emléke. Később, 1903-ban a község háza előtt szobrot állítottak Lenának. Radnai Béla kompozícióján a padon ülő, elmélázó költőhöz a Múza hajol oda. Csupa romantika! A szobor feliratai jól jellemzik az idők változását. Felavatásakor, a történelmi Magyarország idejében csak német nyelvű Lenau-idézetet véstek fel a talapzatra. A húszas években a román főhatalom megkövetelte, hogy a versszakasz román fordítása is kerüljön a talapzatra. Majd 1944 után, mikor egy rövid időre a néptestvérség eszméje látszott jogaiba lépni a Bánságban – mikoron a vonatok érkezését és indulását is négy nyelven, románul, németül, magyarul és szerbül jelentette be a hangosbeszélő a temesvári vasútállomáson – a magyar fordítás is a német és a román szöveg mellé került a szobor talapzatán:

*Ó, mint vágyom a vidékre,
Hol boldog valék s vidám.
S ifjúságom legszebb évét
Átélttem s átálmodám.*

Úgy a harmincas évek elején, helyi kezdeményezésből Lenau-szobát létesítettek a kamara épületében. 1944 után ez a szoba, a költő emléke is osztozott a szülőföldi száműzetés német sorsában. 1949-ben nyitották meg újra – ama „négy nyelvű időszakban” – a Lenau-szobát, majd húsz évvel később többtermessé bővítették, emlékházrangra emelték, nagyrészt adományozott relikviákból. Aztán létrehoztak itt egy kicsiny falumúzeumot is, egy sváb lakás bútoraival rendezték be, a legnagyobb teremben pedig a bántági sváb férfi és női viseletek hiteles panorámája. Elisabeth Brach gondnoknő mondta el, hogy sváb diákok gyűjtötték be ide az eltűnt bántági sváb népviseleteket. A *Neue Banater Zeitung* című helyi lap 1971-ben szólította fel gyűjtésre a diákokat és a tanárokat. Ötvenegy bántági falu sváb viseletét készítették el a diáklányok, babák méreteire.

– Figyelje meg, hogy mind az ötvenegy táncoló pár más és más népviseletet hord – figyelmeztetett Elisabeth Brach. – A bántági falvakban megtelepült svábok más és más németországi tájról jöttek, magukkal hozták viseletüket, és kétszáz éven át megőrizték az eredeti színeket, mintákat.

Talán ez a népviseletgyűjtő mozgalom volt az egyetlen az utóbbi évtizedekben, amely tettenérműn a romániai kisebbségek egymásra figyelését mutatja. A bántági német lap felhívása előtt már két esztendővel elindult az erdélyi magyar mozgalom – ez a bukaresti magyar gyermeklap kezdeményezésére – „Varrj ruhát, Zsuzsi babának!”, illetve „Andris babának”. Ezt anyagilag is támogatta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, lévén az időben a Kovászna megyei művelődés építője, mozgatója

Sylvester Lajos, az örök lelkes és tevékeny író, újságíró. Első otthonuk a magyar babáknak, vagyis az erdélyi magyar tájak népviseleti állandó kiállításának a sepsiszentgyörgyi múzeum volt, majd idők szigorodásával – jó érzékkel – egy nem annyira szem előtt lévő múzeumba, Kézdivásárhelyre költöztették át. Ha magától értetődő is, hogy a bántási német gyűjtés a magyar mozgalom hatására indult el, ezt a diktatúra idején nem lett volna tanácsos leírni. A román főhatalom még ilyen módon sem tűrte volna el a „kisebbségek összefogását.”

Lenauheimban, a néprajzi kiállítás termének hátsó falán hatalmas méretű tabló: *A németek letelepedése*. Néprajz és nemzetiségtörténelem. A festmény egy triptichon első része, a következő kép a házépítéseket, majd a megkapaszkodás jegyeit örökítette meg. Stechan Jäger bántási sváb festő alkotása, a művész ezen a vidéken született, a közeli Csenén, 1877-ben... Sváb népi viseletű férfiak és nők a végtelen síkságon, a mező egyik fás szigete mellett, a friss érkezés hangulatában, fáradtságával.

A tabló előtt a néprajzi gyűjtemény: az ötvenegy fiatal pár. A babák háttal álltak a hajdani érkezőknek, a festménynek. Arckifejezésük merev, jellegtelen.

Elisabeth Brach beindított egy ötletes gépezetet, lágy muzsika dallamára a bábfiatalok tánca kezdtek. Mintha a híres sváb népiünnepély, az ógermán Chlipekiléből eredeztetett kirvei kezdődött volna el...

Lejárt a gépezet rugója, a babák újra megmerevedtek, beléjük fagyott a mozgás, szokás, hagyomány, élet...

10. Három évvel a romániai nyílt diktatúra bukása előtt jártam először Lenauheimban. Akkor már csak kétszáz sváb élt itt a hajdani kétezerből. Naponta érkeztek az új „telepesek” Moldvából, a Iași és Temesvár között közlekedő szerelvényen, amelyeket a Bántásban „az éhség vonatának” neveztek. Nem nagy szeretet fogadta a svábok helyébe érkező hódítókat.

Egy évvel a diktatúra bukása után filmező csoporttal jártam megint a bántási falvakban. Ragaszkodtam, hogy feltétlenül menjünk el Lenau szülőfalujába. A népviseleti kiállítást, a táncoló babákat le kell filmoznunk. Késő őszi este érkezünk meg a Bántás síkságán rejtekező faluba. Egyetlen villanygőz sem égett az utcákon. Sötétek a házak ablakai is. Csak a községházából szűrődött ki halvány fény. Bekopogtattunk.

– A svábokat keresi? Uram, egyetlen sváb sem él már ebben a faluban.

– A múzeum is megszűnt?

– Nem, az megvan. Csak éppen...

– Ki tudná kinyitni, hogy lefilmezzük?

– Senki, uram. Kulcs sincs már. A babák nem tudnak többé táncolni, rozsdás a gépezet. Kit érdekel már az a halott világ?!

– Hát Elisabeth Brach? – próbálkoztam kétségbeesetten.

– Elment ő is. Utolsónak ment el...

Kint, az utcán fojtogatott az áthatolhatatlan sötétség. Egy agg férfit képzeltem magam elé, Teutsch püspököt a harmincas évekből, a beteljesült jóvendöléssel vállán, emléken. Előre látott a történelemben: „Ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk, s elvesz népünk és egyházunk; ha Erdélyt elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek.”

Filmezőtársaim megszólítottak. A kísértet eltűnt. Csak a sötétség körülöttem. Mit rejt a félelmetes sűrűség? Mi következünk a sorban, magyarok? Törökök, bolgárok, zsidók, németek után?

Meghalljuk-e legalább mi a magunk Teutsch püspökének szavát?